

*Баишук Н. П.,**старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови
Національного технічного університету України
«Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського»*

СИМВОЛІЗМ ФІТОНІМІВ ЛІЛІЯ І МАЛЬВА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ

Анотація. У статті розглядається символічне значення фітонімів лілія і мальва в українській та німецькій мовних картинах. Поняття складова обох квітів в порівнюваних мовах є схожою, однак українська мова вирізняється більшою варіативністю лексеми лілія, такі як лілея, лелія, латаття, які часто зустрічаються в художніх творах українських письменників. Образне втілення лексеми як символу непорочності і чистоти є універсальним, оскільки лілія широко представлена в текстах Святого писма та асоціюється з образом Діви Марії. У Біблії лілея постає також як символ довіри до Бога, символ витонченої довершеної краси, ідилічного кохання, а цвітіння лілеї порівнюється з розквітом богослужіння народу Ізраїля. В перекладах українською та німецькою мовами Святого Писма фітонім лілія може як співпадати, так і різнитися, як наприклад, лілея та лотос. Фітонім лілія більш широко представлений у німецькій фразеології, ніж в українській, проте досить рідко зустрічається в пареміології досліджуваних мов. Етноспецифічним можна назвати символічне значення лілії як квітки смерті в німецькій культурі, адже раніше лілію висаджували на могилах дітей та молодих дівчат. В образі лілії могли з'являтися душі померлих, вона також вважалась передвісником смерті монаха. Зламана лілія асоціюється в німецькій національній свідомості з втратою дівчиною невинності, що знайшло відображення у фразеологічних та пареміологічних одиницях. Українці вважають водяну лілію улюбленою квіткою русалок, які можуть затягти у воду бажаного зірвати квітку. Багато українських легенд та повір'їв пов'язані з мальвами, оскільки вони вважаються оберегом духовної спадщини, символом любові до Батьківщини та свого народу, символом краси, вроди та молодості. У християнстві мальва символізувала прощення гріхів зачерствілої душі, водночас в Німеччині при полюванні на відьом її вважали відьомською травою. Символічні образи тісно пов'язані з менталітетом народу, його культурою та віруваннями. Ілюстративний матеріал з художніх творів містить яскраві авторські порівняннями, алегоричні вживання з елементами алюзій та персоніфікацій досліджуваних фітонімів.

Ключові слова: фітонім, лілія, мальва, символ, образ, фразеологізм.

Постановка проблеми. Останнім часом значно зросла кількість наукових розвідок, присвячених дослідженню символічних значень фітонімів у складі фразеологічних одиниць, у художніх творах, у творчості окремо взятих письменників, оскільки символіка – це «інструмент пізнання, метод вираження реальності і прихованих скарбів духовності» [1, с. 3]. Символи можуть бути як універсальними, так і етноспецифічними, оскільки в них відображаються національні риси,

традиції, звичаї, вірування, ритуали, морально-етичні оцінки, психічний та фізичний стан людини, тобто все, що брало і бере участь у формуванні культурних кодів, які визначають менталітет народу. Мовний символ може набувати нових переносних або умовних значень на основі спорідненості чи подібності між певними явищами чи предметами, він також «характеризується інтенсивністю, образністю, вмотивованістю, дійсничністю, психологічністю, імперативністю» [1, с. 6]. Чільне місце серед образів-символів займають квіти, які вирізняються особливою фразеотворчістю, поетичністю та привертають увагу багатьох науковців, адже квіти не лише викликають певні емоції, а й поєднують нас зі світом прекрасного, стають джерелом натхнення та душевної рівноваги.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ще минулого століття рослини привертати увагу дослідників, так, Георгій Булашев переповідав релігійно-міфічні українські легенди та перекази про дерева та кущі, різні трави, квіти, хлібні злаки та городину. Василь Скуратівський досліджував рослинні символи в контексті української обрядовості, народних звичаїв, ворожінь, прикмет. Етнонаціональний аспект фразеологічних одиниць української мови з рослинними компонентами-символами став об'єктом дослідження Галини Філь, аксіологічний аспект фразеологізмів з рослинними номінаціями для позначення розумової діяльності був описаний у роботі Л.В. Пушко, контрастивний та етнопсихологічний аналіз семантики українських, англійських та німецьких фітонімів був здійснений Іриною Подолян, семантичний аспект етносимволів у складі українських фразеологізмів з назвами рослин вивчала М.С. Моторіна, на фітосимволі як елементі образної основи фразеологічної одиниці зосередив свою увагу А.А. Смерчко. Специфіці флористичної фразеології із компонентом «назва квітів» на матеріалі англійської, французької та української мов присвячена робота Т.О. Алексахіної. З позиції лінгвоментальності розглядаються особливості функціонування фітонімів барвінок, мак, мальва в українській літературі у роботі Т.М. Мішеніної, символіку лексеми мак у фразеологічній картині світу висвітлили у своїй науковій розвідці Н.Д. Коваленко та Б.О. Коваленко. Порівняльний аналіз семантики флороніма квітка, символізм флоронімів лілія та троянда в українській та англійській фразеології був проведений А.В. Чернявською. Проте, поки що мало досліджені фітоніми квіти в семантичному та семіотичному аспектах в українській та німецькій мовних картинах світу.

Мета статті – виявити універсальні та етноспецифічні риси семантики фітонімів «лілія» та «мальва» в досліджуваних мовах на матеріалі Біблії та художніх творів крізь призму етно-

культурного змісту та національного менталітету, порівняти фразеотворчий потенціал квітів, їхнє символічне значення.

Виклад основного матеріалу. Звернемось до лексикографічних джерел, щоб порівняти визначення поняття лілія в українській та німецькій мовних картинах світу. Академічний тлумачний словник української мови визначає *лілію* як «цибулину рослину родини лілійних з прямим стеблом і великими, форми дзвона, білими або яскраво забарвленими квітками; вирощується як декоративна» [2, с. 515], німецький словник Дудена акцентує увагу на формі листків та пахучих квітів «hochwachsende Pflanze mit schmalen Blättern und duftenden, trichterförmigen Blüten» [3]. В українській мові часто вживаються такі народнопоетичні варіанти лексеми лілія як лілея та лелія. [4, с. 338]. Оскільки найбільш поширеною була біла лілія, тому для обох мов є типовим вживання похідного прикметника, 'лілейний' в українській мові із значенням 'білий, білосніжний, сніжно-білий, молочний, крейдяний, мармуровий, кольору лілеї', як наприклад: «*І Лейяніта раз прийшла й біля колон у хмарі мене раптово обняла лілейними руками...*» (В. Сосюра); *lilienweiß* у німецькій мові із значеннями 'blendend weiß, blütenweiß, grellweiß, leuchtend weiß, neonweiß, perlweiß, reinweiß, schlohweiß, schneeweiß, strahlend weiß', як наприклад: «*In dem leeren, lilienweißen Nobelrestaurant saß allein an ihrem Tisch eine junge Frau im schulterfreien, geblühten Kleid*».

У творах українських письменників також часто зустрічаються порівняння з фітонімом лілія, зокрема Т.Г. Шевченко у вірші «Полякам» порівнює дівчат з образом лілії, квітки якої є символом найвищих жіночих чеснот: «*В садах кохалися, цвіли, Неначе лілії дівчата*». Цими рядками поет показав чистоту, щирість та благородство притаманне українській дівчині у її ставленні до кохання. У поемі «Неофіти», присвяченій першим прихильникам християнства, в образі лілії постає чарівна дівчинка, яка всіх вражала своєю красою і згодом стала матір'ю Алкїда: «*Як у Італії росло Мале дівча. І красою, Святою, чистою красою, Як тая лілія, цвіло*», у вірші «N. N» простежується алюзія, яка вказує на Діву Марію: «*Така, як ти, колись лілея На Йордані процвіла, І воплотила, пронесла Святе слово над землею*», де образ лілії використовується як символ святості і чистоти.

Коли ми говоримо про квіти з багатою символікою, то лілія стоїть на першому місці, оскільки лілія була однією з найкрасивіших квітів, ніжною, розкішною, з неперевершеним запахом, і тому привертала до себе увагу впродовж всього розвитку людства. Образ лілії ми знаходимо в міфології, пареміях, християнській символіці, геральдиці, образотворчому мистецтві. У християнстві лілія вважається символом чистоти, цноти, незайманості, вона доволі часто зустрічається на зображеннях Діви Марії, у сюжетних пов'язаних з Благовіщенням архангел Гавриїл завжди постає з гілочкою лілії. «Пряме стебло лілії уособлює її Божественний розум; пониклі листки – скромність; аромат – Божественність; білий колір – чистоту, непорочність» [5, с. 156]. Лілія постає символом дівочої чистоти в християнській іконографії. З символічним значенням 'невинності' пов'язані німецькі фразеологізми «*unschuldig/keusch wie eine Lilie*». Лілія, яка на зображеннях впливає з вуст Ісуса Христа як судді світу, є символом милосердя та благодаті.

В Нагорній проповіді лілія постає як символ довіри до Бога, Христос вихваляє красу лілії і ставить її вище прекрасного одягу Соломона, цим він наголошує, що не слід ста-

вити турботу про задоволення основних життєвих потреб вище пошуків Царства небесного, а слід покладатися на Бога та піклуватися про душу: «*І про одяг чого ви клопочетесь? Погляньте на польові лілеї, як зростають вони, не працюють, ані не прядуть. А Я вам кажу, що й сам Соломон у всій славі своїй не вдягався отак, як одна з них*» [6, Від Мамвїя 6:28-29]/ «*Und warum sorgt ihr euch um die Kleidung? Schaut die Lilien auf dem Feld an, wie sie wachsen: Sie arbeiten nicht, auch spinnen sie nicht. Ich sage euch, dass auch Salomo in aller seiner Herrlichkeit nicht gekleidet gewesen ist wie eine von ihnen*» [7, Matthäus 6:28-29]; «*Погляньте на ті он лілеї, як вони не прядуть, ані тчуть. Але говорю вам, що й сам Соломон у всій славі своїй не вдягався отак, як одна з них!*» [6, Від Луки 12: 27]/ «*Seht die Lilien, wie sie wachsen: Sie arbeiten nicht, auch spinnen sie nicht. Ich sage euch aber, dass auch Salomo in aller seiner Herrlichkeit nicht gekleidet gewesen ist wie eine von ihnen*» [7, Lukas 12: 27]. Ці слова Святого Письма підкреслюють надзвичайну важливість прихованої краси, лагідності, смирення, а не зовнішності, при цьому в українському перекладі вжито варіант лексеми лілія – лілея, а в німецькому – Lilie. При описі кохання Соломона та Суламїти у «Пісні над піснями» ми простежуємо вживання різних фітонімів, в перекладі Івана Огієнка – лілеї, а в Мартіна Лютера – лотоса (хоча часто єврейську назву рослини передають німецькою мовою як 'Lilie'): «*Мій коханий пішов до садочка свого, в квітники запашині, щоб пасти в садах і збирати лілеї. Я належу своєму коханому, а мені мій коханий, що пасе між лілеями!*» [6, Пісня над піснями 6: 2-3]; «*Його личка як грядка бальзаму, немов квітники запашині! Його губи лілеї, з яких капає мирра текуча!*» [6, Пісня над піснями 5: 13]/ «*Mein Freund ist hinabgegangen in seinen Garten, zu den Balsambeeten, dass er weide in den Gärten und Lotosblüten pflücke. Mein Freund ist mein und ich bin sein, der unter Lotosblüten weidet*» [7, Hoheslied 6: 2-3]; «*Seine Wangen sind wie Balsambeete, in denen Gewürzkräuter wachsen. Seine Lippen sind wie Lotosblüten, die von fließender Myrrhe triefen*» [7, Hoheslied 5: 13]. В християнській інтерпретації у «Пісні пісень» в алегоричній формі йдеться про любов Господа до народу Ізраїля та щире подружнє любов, а, отже, і про віковичну любов між Господом і кожною окремою душею. Підтвердження безмірної любові Господа до свого народу знаходимо також у «Книзі пророка Осії», де розквіт богослужняного народу порівнюється з цвітінням лілеї «*Я буду Ізраїлеві, як роса, розцвіте він, неначе лілея, і пустить коріння своє, мов Ліван*» [6, Осія 14: 6]/ «*Ich will für Israel wie der Tau sein, dass es blüht wie eine Lilie und seine Wurzeln ausschlagen wie der Libanon*» [7, Hosea 16: 6].

Фітонім лілія не широко представлений в пареміології досліджуваних мов. Так, українська паремія «*Часом і між кропивою лілія росте*» означає, що і 'поміж лихими людьми виростає добра, гарна людина' [5, с. 158]. У німецькій мові прислів'я «*Leben wie die Lilien auf dem Felde*» вживається для опису безтурботного життя.

Лілія була також королівським символом та відігравала важливу роль у геральдиці. Так, вона була на гербі короля Франції Людовіка IX, три лілії були зображені на його прапорах під час хрестових походів, вони означали співчуття, правосуддя, милосердя. Пізніше лілія стала тавром засуджених [1, с. 450], що сприяло появі фразеологізму «*einem die Lilie anheften (anhängen)*», оскільки на засудженому ставили тавро у вигляді лілії. Ідіома «*auf den Lilien sitzen*» вказує на наявність посади у Вер-

ховному суді Франції, оскільки зали суду були прикрашені ліліями. Лілія була також на гербі Медичів, а потім – Флоренції та Тоскани, вона була також присутня на гербах багатьох римських пап.

Національно-культурне значення лексеми як квітки смерті простежується у Німеччині, де, за народними повір'ями, лілія виростає під впливом невидимої сили на могилах самогубців та людей, які загинули насильницькою смертю, на могилі вбитого – це ознака невідворотної помсти, а на могилі грішника – прощення й спокутування ним гріхів [1, с. 449-450]. До початку XIX століття у Німеччині лише ліліями прикрашали могили дітей або молодих дівчат. Лілія, яка таємниче з'являлась на стільці монаха хору монастиря, була передвісником його смерті. В образі білої лілії також могли з'являтися душі померлих, оскільки лілія вважалась також образом потойбічного світу. Зламана лілія сприймалась в німецькій етносвідомості, як втрата дівчиною невинності, що пояснює появу порівняння *«wie eine geknickte Lilie»*, проте сьогодні фразеологізм *«dastehen wie eine geknickte Lilie»* набув нейтрального забарвлення 'стояти, опутивши голову/ бути пригніченим/ виглядати сумним'. Фразеологічний вислів *«Die Lilien im Garten sind verwelkt»* слугує в німецькій мові евфемізмом до втраченої цноти дівчини. В українській мовній картині у значенні «втратити дівоцтво, невинність» використовується інший фітонім – *згубити калину*.

За легендою в українській мовній картині водяну лілію (латаття) породила Мати Сира Земля з богинею вод Даною, тому ця рослина має силу на водяну та польову нечисть. Лілія є улюбленою квіткою русалок, тому її не варто рвати, особливо юнакам, інакше русалка затягне у воду [4, с. 338]. Поетичну назву «Лілея» має одна з балад Т. Шевченка, де через скорботний монолог позашлюбної доньки пана, яка після смерті перетворилась на лілею і *«весною процвіла ...Цвітом при долині, Цвітом білим, як сніг, білим!»*, яку *«дівчата ... почали звати Лілеєю-снігоцвітом»*, Т. Шевченко показує жорстокість і несправедливість людей, незбагненність Божої волі. Перетворення дівчини, несправедливо осміяною, зневаженою і погубленою односельцями, на квітку Лілеї як символу цноти й чистоти демонструє нам несумісність духовної краси з суворю та жорстокою реальністю.

В українській національній свідомості символом любові до рідної землі та до свого народу виступає мальва. За словами В. Скуратівського *«Не було села, а в ньому хати, де не палахкотили б під вікнами мальви – ці незрадливі обереги духовної спадщини»* [1, с. 83]. Саме відданістю українців своїй Батьківщині можна пояснити появу паремії: *«Не розлюбити ніколи землю, де мальви цвітуть»*.

На думку В. Жайворонка, мальва є також символом краси, вроди та молодості [4, с. 352]. За народними повір'ями на мальві поселялися душі предків та охороняли оселі. Раніше в мандрівку брали з собою квіти мальви, щоб обов'язково повернутись додому, чумаки везли її з собою в горщику, щоб їх дорогою не вбили розбійники. За однією з легенд Мальвою звали струнку чорнобриву українку, яка покохала молодого звияжного воїна, проте не витримали розлуки з коханим та померла на кургані від туги за ним. Саме на тому місці виросла дивовижна квітка, струнка, як дівочий стан, а червоні квіти якої були ніби дівочі вуста. І назвали ту квітку мальвою як нагадування про вірне кохання.

В українській літературній мові під мальвою розуміють «багаторічна декоративну рослину з високим стеблом і великими яскравими квітами, зібраними по кілька в пазухах листків, іноді в китицеподібні суцвіття» [2, с. 614], в німецькій мові – *«(in zahlreichen Arten vorkommende) kriechend bzw. aufrecht wachsende Pflanze mit teller- bis trichterförmigen rosa bis blasslila Blüten»* [3]. Як засвідчують визначення в обох мовах поняття мальви є схожими, при цьому робиться акцент на формі квітів, у німців – також на кольорі, в українців – на місці розташування квітів. Слід зазначити, що квітка мальва в українській мовній картині представлена двома лексемами – *мальва* та *рожа*, які мають однакову семантику і не відрізняються за функціональними стилями, однак рожею можуть також називати троянду [8, с. 213]. У творах Олеса Гончара часто вживається навіть подвійна назва квітки – *мальва-рожа*. Ось як він описує дорогу до Нової Каховки: *«...широкий шлях степовий на десятки кілометрів обсаджений мальвами-рожами! Збожеволіти можна було від тієї краси»* та українське село недільного ранку в «Партизанській іскрі»: *«Особливо валять око своєю красою струнки та високі рожі-мальви. Наскрізь просяяні сонцем, обліплені від низу до верхів'я то рожевим, то густо-червоним цвітом, вони цілими заростями яскрають біля кожної хати і, порозростаючись, збігають звіти, мов святково вбрані дівчата, аж за двір, аж на вулицю»*, де з мальвами порівнюються гарно вбрані дівчата. Фітонім *рожа* часто є складовою компаративних фразеологізмів в українській мові як з позитивною конотацією: *гарна наче рожа в травні, гожа як рожа, хороша та гожа як у саду рожа, пишна як майська рожа*, так і з негативною: *либється як рожа в помях; гарна як майська рожа в очереті* [9, с. 237-238]. *Malve* є складовою похідного прикметника *malvenfarbig* із значенням 'блідло-ліловий', 'кольору мальви', оскільки саме рожевий та блідло-ліловий найбільш поширені кольори мальви у Німеччині.

У християнському трактуванні мальва символізує прощення гріхів зачерствілої душі, проте на відьомських судах XVI століття її навіть засуджували як відьомську траву. У XIX столітті в Німеччині на мові квітів мальва була виявом вдячності найдорожчому другу. Важливого значення надавав мальвам і Йоганн Гете, який наказав висадити вздовж дороги у своєму саду алею з мальви.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений порівняльний аналіз семантики та символіки досліджуваних фітонімів в українській та німецькій мовних картинах світу засвідчив, що найбільш загальнозрозумілими, тобто універсальними, є символи, що ґрунтуються на текстах Святого Письма, як наприклад, біла лілія як символ непорочності і чистоти. Проте зустрічаються і поодинокі відмінності, що засвідчує їх етнокультурну маркованість, як наприклад, використання різних квітів у перекладі Біблії: лілеї – в українському варіанті, та лотосу – в німецькому. З національно-мовною картиною світу німецької етноспільноти пов'язане символічне значення лілії як квітки смерті. Слід зазначити, що для німецької мови характерний також більший фразеотворчий потенціал лілії, що можна пояснити більш раннім перекладом Біблії німецькою мовою, проте символічне значення лілії дуже широко представлене в українській художній літературі. Досліджуваний фітонім також асоціюється з монархічною Францією, з тавром каторжника у вигляді лілії, що знаходить відображення в німецькій фразеології.

Мальва ж набуває більше символічних значень та метафоричних порівнянь в українській лінгвокультурі, оскільки мальва була чи не найпоширенішою та найулюбленішою квіткою українців, яка цвіла у квітнику майже на кожному обійсті.

Перспективним було б дослідити інші квіти у німецькій та українській лінгвокультурах, їхню семантику та символічне значення.

Література:

1. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди. Корсунь-Шевченківський, Вид. Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
2. Словник української мови: в 11 т. Т. 4. Київ: Наукова думка, 1973. 840 с.
3. Duden K. Das Onlinewörterbuch URL: <https://www.duden.de/woerterbuch> (Abrufdatum: 24.01.25)
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. К.: Довіра, 2006. 703 с.
5. Чернявська А.В. Символізм флороніма лілія в українській та англійській мовах (на матеріалів фразеологізмів і художніх творів). *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Випуск 8. Том 1. С. 155-159.
6. Біблія в перекладі Івана Огієнка. URL: <https://only.bible/bible/ubio/> (дата звернення 10.02.2024).
7. Die Bibel nach Martin Luthers Übersetzung. URL: <https://www.bibleserver.com/LUT/> (Abrufdatum: 25.01.25)
8. Мішеніна Т.М. Особливості функціонування фітонімів барвінок, мак і мальва в українській літературі з позиції лінгвоментальності. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2011. 6 (2) с.208-215
9. Добролюбова Г. Мовне сприйняття рослинного світу у творчості Тараса Шевченка та в польській фразеології: лінгвокультурний аспект. *Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2010. №21. С. 232-243.

Bashuk N. Symbolism of phytonyms lily and mallow in Ukrainian and German language pictures of the world

Summary. The article analyses the symbolic meaning of the phytonyms lily and mallow in Ukrainian and German

linguistic worldviews. The conceptual component of both flowers in the compared languages is similar, however, Ukrainian language is distinguished by a greater variability of the lexeme lily as lilia, lilea, lelia, latattya, which are often found in the works of Ukrainian writers. The figurative embodiment of the lexeme as a symbol of innocence and purity is universal, since the lily is widely represented in the texts of the Holy Scriptures and is associated with the image of Virgin Mary. In the Bible, the lily also appears as a symbol of trust in God, a symbol of exquisite, perfect beauty, idyllic love, and the flowering of the lily is compared to flowering of the obedient people of Israel. In Ukrainian and German translations of the Bible, the phytonym lily can both coincide and differ, such as lily and lotus. The phytonym lily is more widely represented in German phraseology than in Ukrainian, but it is quite rare in paremiology of the languages being studied. The symbolic meaning of the lily as a flower of death in German culture can be called ethnospecific, because earlier the lily was planted on the graves of children and young girls. The souls of the dead could appear in the form of a lily, it was also considered a harbinger of the death of a monk. In the German national consciousness a broken lily is associated with the loss of a girl's innocence, which is reflected in phraseological and paremiological units. Ukrainians consider the water lily to be the favorite flower of mermaids, who can drag into the water anyone who wants to pick the flower. Many Ukrainian legends and beliefs are associated with mallows, as they are considered to be a talisman of spiritual heritage, a symbol of love for their native land and people, a symbol of beauty, grace and youth. In Christianity, mallow symbolized the forgiveness for sins of a hardened soul, while in Germany, during witch hunts, it was considered as a witch's herb. Symbolic images are closely related to the mentality of the people, their culture, traditions, customs and beliefs. Illustrative material from literary works of art contains vivid comparisons by authors, allegorical uses with elements of allusions and personifications of the phytonyms being studied.

Key words: phytonym, lily, mallow, symbol, image, phraseology, paremia.